

علیشیر نوایی (1501-1441)

1 - بیوگرافی

[تورک دنیاسی نینگ] بییک [میلی] شاهیری، عاقیلداری و دولت ایشگاری. اول هرات شهرینده دولت آدم سی نینگ ماشغالاسیندا دوغولیار. اونونگ اویی صونغات اداملاری نینگ، شاهیرلارینگ ایشیان یری بولوبدور. 15 یاشلاریندا ایکی دیلده غوشغی یازیان شاهیر حوكمونده بللی بولوپدیر. اول هراتدا، ماشاتدا و سمرقنددا بیلیم آلپدیر. 1469 دا مکدپ یولداسی پادشاه حوسین بايقارانینگ مهرداری بولوپدور. 1472 ده وزیرلیگه بللنیار و امیر عنوانینی آلیار. شوندا اول عالملارا، نقاشلارا، سازاندالارا، شاهیرلارا، خطاط لارا کومک بریپ دوروپدیر. اوز سریشده سینه کوپریلر، یوللار، کرون سارایلار، مکدپلر و صونغات اداملاری اوچین اوساخانالار قوردوروپدیر. علشیر نوایی اوز اثرلرینده اوماتیزمینگ اولی نوسغاسینی قالدیردی. اونونگ توتیان پروگرسسیو (مترقی) پوزیسیاسی کوشک عملدارلارینگ آراسیندا ناراضی لیق دوره دیار. 1487 ده اونی آسترابادا حاکم ادیب ایبریپ، شول یرده هم اونونگ جانینا قصد اتمگی قورایارلار. شیله یاغدایلار ضرارلی ع. ن. غولوق ایشینی تاشلاپ، 1488 ده هراتا دولانیپ کلیار و قالان عمرینی چپر دوره دیجیلیگینه باغیشلاپار. ع. ن. نینگ ادبی میراثی کوپ هم هرطراپلیدیر. اول 15-نجی عاصیر اورتا آسیاسی نینگ روحی دوروشینی آیدینگ گورکزیان 30 اقولای قوشغیلار بیغیندیسینی، اولی پایا مالار (منظومه لر) و قیمماتلی علمی اثرلر دوره دپدیر. بو اثرلرده اول، اورتا آسیا و یاقین گوندوغارینگ حلقلارینینگ ادبیاتی نینگ اوزاق عاصیرلارینگ دوامیندا توپلان چپرچیلیک تجریبه سینی دوره دیجی لیکلی اولانیپدیر.

آیراتین هم غازال اونونگ کوپ دوره دن جانری بولوپدیر. اوللاقان 5 پایا مادان عبارات دنیای مشهور؛ خمسسه؛ دوره دیجیلیگی ع. نوایی نینگ اوسادلیغی نینگ اینگ یوقاری درجه سی حاساپلانیار. شول دوویرده تورک دیلینی پونزیا (شعر) اوچین گودک حاساپ اتجک بولوپدیرلار. اما ع. ن. اوزی نینگ 1499-نجی ییلدا یازان؛ محاکمه اللغین؛ ادلی اثرینده بو دوشونجائینگ دوپوندن یالنگیشلیغینی علمی هم تنورتیکی تایدان ثبوت ادیار. گنیال شاهیر اوزونینگ بیتیرن اولی ایشلری بیلن دینگه اوزبک حالقی دال ایسم اوغور، تورکمن، آذربجان، تاتار و اهلی تورک دیللی حلقلارینگ ادبیاتی نینگ اوسمه گینه اولی قوشاندی بولوپدیر. اونونگ اوزی هم بو حالقلارینگ آراسیندا گینگدن مشهورلیغا ایه بولدی.

ع. نوایی تورکمنلرینگ آراسیندا هم ادیل اوز شاهیرلاری یالی سویولپ گلپدیر. گچمیشده اونونگ اثرلری آیراتین هم خمسسه سی مکدپ- مدرسه لرده ساپاق ادیلیپ گچین بولسا، حاضیر اونونگ هممه اثرلری اووره نیلیار. شاهیرینگ تورکمنلرینگ آراسیندا قادیمدان باری تانالیاندیغینا اونونگ اثرلری نینگ بیزینگ میلی فولکلوریمیزا اورناشیپ قالاندیغی- دا گووا گچیار. ع. نوایی تورکمن فولکلور اثری نینگ بیرناچه سی نینگ قاهریمانیپدیر. تورکمنینگ ساز صونغاتیندا اوران مهم اورون توتان نوایی پرده سی بولماغی- دا ینه بیر آیدینگ مثالیدیر.

2- عمومی تورک-اسلام مدنییه تی نینگ، ادبیاتی نینگ و حاصلارینگ دیللی نینگ دؤریشینه بیر سره دیش: عرب- اسلام گویچلری بوتین ایران و تورکوستانا یرلشمه گیندن سونگ اوز کولونی دولتلرینی قوریلارلار. بو دولتلرینگ بوروکراسی سیندا سیاسی، نظامی، تجاری و مدنی ایشلرینده دورلی میللتلر قوشولیار. بو میللت لرینگ آغرامینا گوراً عاراب دیلینگ یاتیندا بیر-بیرینه دوشونمک اوچین تازه دیل و ادبیات هم دؤره یار. اموی لردن سونگرا عباسی خلیفه لری ایلاتا- دا؛ المعصم بالله؛ تورکلره دایانیار. تورکلر اوز بارلیغینی دینگه عسگری عرصه ده دال ایسه م مدنییت و سیاست اولغامیندا- دا دویدوریلار و دیلینی برک ساقلایار و بیله کی حالقلارا- دا اوز دیلرینی قابول اتدیریار. تورکلر اسلام بیرلیگی نینگ قورالماغی اوچین قاتی گره ک بولیار، چونکی اولارینگ اسلامدان اونگ- ده گویچلی دولت چیلیک تجریبه لری باردی. حاتدا تورکلر حاقیندا حادیتلار هم یوزه چیقیار. معصم تورکلردن اویله نیب یوردی اولارا گچیرماگه هم یوز اوریار. افشین یالی اولی تورک لیدرلری ایسلاما کوپ کومک ادیارلر. (شعوبیه 9-نجی عصر)

11- 12 عصر تورک دیلی نینگ آلتین دؤوری بولیار. دولت دیلی بولان تورک دیلینی عارابلار و دین دیلی بولان عاراب دیلینی هم تورکلر اوزورمه لی بولیار. ادیل شو شرطلره اویغونلیقدا کاشغارلی محمود اوزی نینگ؛ دیوان اللغت الترق؛ کیتابینی یازیار (1077)، اول بو کیتابیندا تورکلرینگ گلجه گی اولودیر، تورکلرینگ گونینی الماق اوچین اینگ یاقین یول اولارینگ دیلرینی اوزورمکدیر دییار...

عارابلار بیلن علمینگ دورلی اوغورلاری- دا آراالشیار (جغرافیا، ریاضیات، آسترونومی، طب و فلسفه). و یرلی مدنییت لرمثلاً: قدیم تورکمنستان (خوارزم، ماری..)، سفه، هیند، باکتری مدنییت لری- ده قوشولیار. نتیجه ده ابو موسی خوارزمی، ابونصر فارابی و ابن سینا یالی عاراب دیلینده اولی علمی اثرلر دؤره دن توکلر هم یوزه چیقیار...

ادبیاتا گلگه نیمیزده، شول دوویرده ایکی یورته ایکی ادبی دیل شکیل تاپیار. غزنوی لاردا دری و قاراخانلی لاردا) ساتیق بوغرا طراپیندان قورولیار 1212- 912 م.) تورک ادبیاتی دؤره یار. بو ادبی دیل تا چاغاتای اورتاق ادبی دیل دؤره یانچا، کاشغار یا- دا خاقانییه دیلی آدی بیلن اورتاق ادبی تورک دیلی حوكمونده اولانیلیار. بو دوویرده یازیلان

اینگ اولی اثرلردن: " قوتاتغو بیلک" یوسوپ بالاساغونلی (11- نجی یوزبیل) و دیوان اللغت الترتک، ماخمیت کاشغارلی(11-نجی یوز بیل 1077) آد توتماق بولار.

گونباتارلی لارینگ، اورسلارینگ و کا بیریرلی شوونیسیت گویچلرینگ پیکیر ادیشی یالی چنگیز و تیمور دینگه بیقیجی، ویران ادیجی گویچلر بولمان ایسه م چنگیزخانینگ بیر توپار ویرنچیلیقلارا سبب بولان باسیب الیجیلیقلی اورشلاریندان سونگیکی دؤورده ایلاتا- دا امیرتیمور زامانیدا علم و مدنیت قاتی اوسیار. 1405-نجی ییلدا تیمور اولندن سونگ شاهرخ ینگ دؤربنده(1404-1447) سمرقند دنیانینگ اینگ اهمیتلی علم و مدنیت مرکزینه اورولیار. شاهرخینگ اوغلی؛ اولوغ بیک؛ زامانیدا(1409-1449) سمرقندینگ یرینه هرات اوسماگه باشلایار و علم مرکزینه اورولیار. سلطان سؤیین بايقارا 1469دا هراتی پایتخت ادیار.

؛چاغاتای؛ کلمه سی چنگیزینگ ایکینجی اوغلینینگ آدی بولوب اول خوارزم هم گوندوغار و گونباتار تورکوستانا حکومت ادیار. 14-نجی عصردان یولباشچیلار مغول- دا بولسا رسمی دیل تورک دیلی بولیار. 16-نجی عصردان تیموریلار چوکوب اوزبک اولکه سی یوزه چیقار. ؛چاغاتای؛ بیرناچه تورک طایپاسی نینگ آدی نا اورولیار. نوایی 18- 19 یاشلاریندا جامی بیلن تانیش بولیار. جامی اونونگ حالپالاری نینگ بیر ی بولوب یاش شاهیرا دؤره دیجی لیک کومه گینی و اتالیق آلداسینی ادیار. نوایی فلسفه، لوگیکا(منطق)، حاساپ و دیل بیلیمی بیلن ایچگین قیزیقلانیر.

1 - علیشیر نوایی نینگ تورکمن میللتی نینگ آراسینداقی تاریخی اورنی:

نوایی تورکمن کلاسیک شاهیرلارینا نوسغا بولوپدیر. اونگا ایه ریپ نظیره یازماق عندلیب یالی شاهیرلارا داپ بولوپدیر. نوایی نینگ تورک دیلینده یازان بیغیندیسسی 45,000 سطره یاقین "خزان المعانی" دیر. دری دیلینده " فانی" تخلصی بیلن یازان " دیوان فانی" کیتابیندا 12,000 سطر قوشغی بار. نوایی گوندوغار شاهیرلارینا ماخصوص بولان و آذربایجانینگ به بیک شاهیری نظامی گنجوی طاراپیندان باشلانان "خمسه" یازماق دابینی اوسدورپ دوام اندیریار. نوایی نینگ خمسه سینه باش سانی گوندوغار دسسانی "خیرات الابرار"، "پرهاده و شیرین"، "لیلی و مجنون"، "صبغه سیار"، "سد سکندری" یالی اثرلر گریار. خیرات الابرار اثری دولت چی لیک، عادات، قانون و حالقا خندمات یالی ایدیالاری اوز ایچینه آلیار. بو اثر انلیتا- دا تورکمن شاهیری دولت مامت آزادی نینگ "واعظی آزاد" کیتابینا گؤزده بولیار. علیشیر نوایی نینگ دیل رفرماسی حاقینداقی میللی حرکتی اوندان سونگرا- دا ظهیرالدین بابور یالی شاهیرلارینگ طاراپیندان دوام ادیار. مثلث 17-نجی یوزبیلدا خیره خانی؛بولغاضی باهادورخان؛ هم اوزونینگ یازان؛ شجره ی تراکمه؛ آتلی اولی اثرینده بو رفرمانینگ ضرورلیغی حاقیندا شیله دییار:

" شجره تراکمه تپ آد قوبدوق، بارچا بیلینگ کیم بیزدن بورون (اؤنگ) تورکی تاریخ آیتقانلار عرابی لغت لاری قوشوب تورورلار و فارسینی هم قوشوب تورورلار... اوزلری میزنینگ هونارلرین و اوسساتلیق لارنی حلق نا ماغلوم قیلماق اوچون بیز مونلارنینگ هیچ قایسی سینی قیلمادیق. آنینگ اوچون کیم بو کیتابنی اوقوغوجی و دینگله غوجی البتده تورک بولغوسی تورور. بس تورکلرگه تورکانا ایماق (آیتماق) کره ک".

تورکمنینگ میللی شاهیری هم بیک عاقیلداری ماغتمقولی هم بو دیل رفرماسینی حاص یوقاری درجه ده دوام اندیرمک بیلن تورکمن میللی دیلی نینگ دویبونی توتدی. ماغتمقولی نوایی نی بلکی شیله میللی دوشونجه سینه گؤرا اوز اوسسادی حساپلاپ اونگا اولی صارپا قویبار. یوغسا اول دینی غوشغیلاریندا کؤپلنچ؛ خوجا آحات یاساوی؛ هم؛ باهءالدین نقشبندی؛ دن آت چکیار:

دامغانیدا یوره ن اوسساد نوایی

؛ چار دیوانی؛ ؛ پرهاده شیرین؛ زبانی

؛ ظهیرالدین بابور؛ ، ؛ میزان اوزانی؛

آلارنینگ فاشیندا من مجنون بولسام.

تورکمن حالقی نینگ فولکلورینا- دا گریپ حالق اونگا عادل، عاقللی، ساخی، باتیر، اده رمن، چین سوزلی، گؤرشچنگ دؤولت ایشگاری، غاریپلارینگ آرقا دایانجی، اوماتیسیت حالق شاهیری حوکومونده باها بریدیر. انچه غازالاری باغشیلارینگ سؤیگولی آیدملارینا اورولیدیر. تورکمن ادبیاتیندا و حالق دؤره دیجی لیگینده بولان نصیحات بریجی انچه اثرلر شاهیرینگ خمسه سینداقی تأثیری گؤزکزیار.

نوایی تورکمنستاندا- دا بولوب تورکمنلر حاقیندا- دا پیکیر یوره دیدیر:

نوایی بولسا باردا بیرله قانچا قدم روم حالقی غا هم قیلسا رنجه

چکیب خسرو دوغی تیگی زبوننی یوروب فتح ایلسه هندوستانی

ینه جمعی عجم ده اورسا نوبت عربده دوغی چولسا قوسی شوکت

عرب بیر قوم، گر یوز، یوقسا مینگدیر معین تورک اولوسی خود منینگدیر

آلیب من تحتی فرمانیمغا اوسان چریک چکمای خیتایدان تا خراسان

کونگول برمیش سوزومگه تورک جان هم نه یالغوز تورک، بلکی تورکمان هم

نوابی تورکمنستاندا معارفی اؤسدورمکده- ده اولی رول اوینایار. ماری دا ؛ خسرویه؛ آدیندا مدرسه قوردوریار. تورکمنلر نوابی (سولطانسون- میرالی شیر) آدینا طنز، دگشمه لر و بیله کی فولکلوریک آدیملار دؤره دیپدیر. 1948- نجی ییلدا بردی کر بابایف بو بارادا شیله یازیار: " میرالی بیلن سولطانسون حاقینداقی روایت لاردان و شورطا سوزلردن گوررونک ادیب، ایلکی آغشامدان گیجائینگ بیر واقیتنا چنلی دینگله یجی لرینگ اونسونی چکیپ اوتورادیلار. شول زاتلار حالقینگ روحی تربیه سینه، ذهینی نینگ آچیلماغینا و دؤره دیجی لیگینه پیدا ادردیلر..." نوابی و آزادی: نوابی؛ خمسسه؛ سینده انلایتا- دا؛ خیرات الابرار؛ کیتابیندا عادالاتلی لیق، خاییرسونیه رلی لیک، اونگات قیلیق- حاصیتلری اویت بریپ، ظولمی هم یامان قیلیق- حاصیتلری تنقید ادیار. انلایتا- دا دؤرینگ آکتوال مسه له لرینی و ؛ دؤولت؛ مسه له سینی و دؤولت یول باشچی لاری نینگ و حاکیملرینگ ناهیلی بولمالیدیغی حاقیندا، اولی لاری سیلاماغی، انه - آتا و عالیملارا حورمات قویماغی گوررونک ادیار. خیرات الابرار نظامی نینگ ؛ مخزن الاسرار؛ کیتابینا نظیره دیر. نوابی نینگ بو اثری نینگ آزادی نینگ ؛ واعظ آزاد؛ کیتابینا اده ن تاثیر آچیق گؤرونیار:

نوابی، خیرات الابرار:

هرنه خاطا قیلغائینگ اولغاچ حاساپ بولغاسی دیر هر برینه یوز عاذاپ
کیمگه تیکن بیرله قیلوبسین سنتیز اورغوسی دیر کؤکسونگا یوز تیغی تیز
ظولمو ترک ایلاوی، دا ایله گیل مرگ گونیدن داغی یاد ایله گیل
گاهی- گاهی یاد ایله ندامتنی هم قایسی ندامت کی، قیامات نی هم.
آزادی، واعظ آزاد:

پاتشالار گر عادالات اتمه سه پاتشاغا اول زیان ایلار، زیان
... هر دو عالمگه آنگا بولغای یامان
یوزونه قارا چکیپ محشر گونی کور اده رلر آنلارینگ گوزلرینی

نوابی:

کیم کی بیر کونگلی بوزوغینگ خاطرین شاد ایله گه ی
آنچا بارکیم، کعبه ویران بولسا، آباد ایله گه ی
آزادی:

کعبه ویران اتمه دن مونگ مرتبه بیر کونگول بیقماق یاماندير ای دده

ماغتمقولى نینگ بیرناچه قوشغی لار یندا- دا نوابی نینگ تاثیر آچیق دویولیار. میثال اوچین اونونگ شو آشاقداقی
سطیرلری نوابی نینگ قوشغی لارینا نظیره دیگی بللی:

نوابی:

بیر اوویچ سو تاپمایین اولسانگ کراک چون تشنه لب
بحر ایله بر فتحی ده اوزنی سکندر بولدی توت
افسارینگنی شامی توپراقغا اورار چون دوری چارخ
صبح زرین تاجنی باشینگا افسر بولدی توت
بو یلا ملکی اومردین صونع جنی، انسی، واحشی، طایر
حوکمی امرینگ سلیمانک مسخر بولدی توت.
ماغتمقولى:

سوا، یله حوکمی گچه ن سولیمان باق اولاردان نه نام قالدی نه نشان
سو تاپمایان، جابینگ بولسا چؤلستان دیبار ایچره، من اسکندر بولدوم توت
یولداش بولسانگ دیله دوشمز مور بیله فرش تاپمایان، بیله یاتسانگ مار بیله
بیگرم آلتی کره ت، یوزمونگ آر بیله قارون خازینایسن اله آدیم توت.

نوابی 1498- نجی ییلدا اوزی نینگ ؛ مجالس النفانس؛ آلتی اثرینی یازیار. بو چاغاتای تورکچه سینده ایلکینجی
؛ تذکره؛ بولوب، اوند 459 شاهیردان سوز ادیار. بولاردان بیرناچه سی تورکمنستاندا دوغولان یا- دا یاشان شاهیرلار
بولوب، ادبیات تاریخی میزی یازماقدا اولی رولی بار. اول بو اثرینده تورک دیلینده یازان شاهیرلارا حاص اولی
حورمات قویبار و اثرلریندن نوسغالار کتیریار.

1 - علیشیر نوابی حقدان عالیملارینگ آیدان سوزلری:

- نوابی تانجی م. بلین: نوابی اولی غایرات بیلن ایشلاپ تورک دیلینه حاقیقی اورنونى قازاندير پیدیر هم- ده
تورک میللییه تجیلی گی نینگ اساسینی قویویدیر.

- ن. ای. ایلمینسکی: میلی دیل اوغروندا گۆزه شن و جان چکن آداملارینگ اینگ تانیملاراری نینگ آراسیندا نوایی اینگ گویچلی سی هم- ده یکه تاگی دیر.

- آ. وامبری ده اۆزی نینگ **Das Türkische Mittelasien** آتلی اثرینده نوایی نینگ ؛ محاکمة اللغتين؛ آتلی اثرینی اؤویپ، چاغاتای تورکچه سینیه اوران بای و گویچلی دیل دییپ باها بریار.

- آ. ک. بوروکوف بو بییک اوسساد و دیلچی عالیما باها برمک اوچین اونونگ شو آشاقداقی سطرلرینی گتیریار: من اول من کی تا تورک بدادیدور بو تیل بیرله تا نظم بونیادیور
پلک گۆرمه دی من کیمی نادیری نیظامی کیبی نظم ارا قادیری.

- هندیستانینگ تورک شاسی بابیرشاه اۆزی- ده اولی شاهیر و یازچی بولوپدور. اول علیشیر نوایی حاقیندا شیله یازیار: علیشیری هیچ کیم بیلن دنگه شدیریپ بولماز. تورکچه قوشغی یازماغا باشلانیدان باری اونونگ دنگینه ییجک اووادان هم کۆپ یازان شاهیر یوقدور.

- سولطانسویون بايقارا نوایی نینگ حکومداری: نوایی اوقیپ هم باشارجانگلیق ییلدیزینی باشلانغیچ درجه دن اینگ بییک لیگه گۆتردی و حاقیقاتی آیق آستیدان آسمانلارا، عارشا یتیردی.

2 - "محاکمة اللغتين" بیلن قیسغاچا تانیلیق:

عاراب دیلی و کلامی، شیله هم هندی دیل حاقیندا توکنیکسز گوررونکلر باردیر، قالدی تورکی بیلن فارسی کلامی. مائیم بولشونا گۆرا تورکی دیلینینگ آنگلاماسی پارس دیلیندن چالتر اقدیر. تورکی دیلینینگ یارادیلیشی اوران آری و سویدیر. پارس دیلی-ده دوشونجه ده، عنلیمدا، بیله کیده تورکی دیلن کۆپ اینچه و ترینگدیر. تورکلرینگ دوغر یلیغیندان و آچیق کونگوللیگیندن پارسلارینگ داغی بیلیم لریندن، هونارلریندن تاپاوت گۆرونر. اولارینگ دیلرینده اوستونلیک و اکسیکلیک تایدان کۆپ تاپاوتلار باردیر.

سۆز آنگلاماقدا تورکی دیل اوستوندیر. تورکی دیله شیله بیر اینچه لیکرشیله بیر گۆزللیکلر باردیر، شیله بیر صونغاتلار گۆرونیار، انشالله اوز یرینده آنگلاداریس...

مثلم: قابارماق، اویشمنک، جینکرک، اؤنگلمک، ایشانماق، ایگله مک، چیغیرماق، تامشینماق، چایقالماق، تامشینماق، داریقماق، اوسانماق، اوتانماق، اکلنمک، ییگرنمک، ساواولماق، چایقالماق، سیغینماق، یالینماق، اوینماق، قیبرداماق، سرمه مک، اینده مک، قیسغانماق، سیپاماق، قارالماق، بورمک، انگراماق، انگره مک... بو یوز سۆزونگ اینچه لیکرینی، اۆزللیکلرینی (آیراتینلیقلارینی)، قارشیلماق اوچین پارس دیلینده سۆز یوقدور. پارسلار بو سۆزلرینگ دوپ مانیسینا یتیب بیلمز. بو سۆزلری اولارا دوشوندیرمک اوچین اوزین-اوزین سۆزلملر (جمله لر) دیمه سم بولمایار، اولار- دا عرب سۆزلرینگ یاردامی بیلن مومکیندیر.

مثلم: شاهیرلار ؛ می؛ ایچمگی (اؤویپ) تارپلاپ مبالغه ادیدیرلر. سنپقارماق؛ می سوزوپ، سوروپ ایچمکلیک، بو پاسچادا یوقدور:

ساقیا توت باده کیم بیر لحظه اوزومدن بارای،
شرط بو کیم هر نیچه توتسانگ لبالب سیپقارای.

؛ تامیشماق؛ یاغنی کیپ بیلن لُدت تاپا- تاپا آز ایچمک:

ساقی چو ایچیب مانگا توتار گوش،
تامشی-تامشی اونی قنلغای نوش.

؛ انگراماق؛ و ؛ سنگره مک؛ یاغنی درد بیلن یاشرین یوواشجا آغلاماق.

ایسته سم دویر اهلیدن عشقینگی پنهان ایله مک،
گیجه لر کا انگراماقدیر عاداتم کا سننگره مک.

؛ اوکورمک؛ یاغنی قاتی سس بیلن آغلاماق. بو سۆزه پارس دیلینده قارشیلیق یوقدور بو منیدان ماحرومدنر:

ایشیم داغ اوزره هریان اشک سیلابین سورمک دیر،
فراق آشوبیدان هر دم بولوت یانگلیق اوکورمکدیر.

های سۆزونی پارسلار تورکلردن آلیدیر. بو بارادا منینگ شیله بیتیم بار:

نوایی اول گول اوچین های- های ینگلاما کۆپ،
که ؛ ها؛ دیگونچه نه گولین، نه عنچه نه گول بار.

؛ تلموروب؛ عاشیغینگ یارا تلموروب باقماغی بیله سۆزونگ قارشیلیغی پارسلاردا یوقدور:

دوکه دیر قانیمی هر دم گوزلرینگ باقیب دوروب،
کیم نیجه یوزومه باقغای سن انراقدان تلموروب.

ب- ؛ تجنیس؛ یاغنی بیر سوزونگ نأچه مانی آنگلتماسی: آت، ایت، یان:
چون پری و حوردنر ؛ آدینگ؛ بگیم،
سرعت ایچره دیو ایرور ؛ آتینگ؛ بگیم،
هر خدنگی کیم اولوس آندان قاچار،
ناتوان جانیم ساری ؛ آتینگ؛ بگیم.

پ- خوردن هم ایمک و هم ایچمک

ث- قارینداشلیغی آنغلادیان سوزلر: پارسلاردا اولی و کیچی غیزقارداشا ؛ خواهر؛ دیرلر، اما تورکیده اولینی ؛ اکه
جی؛ و کیچینی ؛ سینگیل؛ دیرلر(بیزده اجه که ، اویا) تورکلرده آتینگ آغا یا اینیسینه ؛ آباغا؛ و ائتینگ آغا یا
اینیسینه ؛ دایی؛ پارسلاردا هیچ قایسینی بللی قیلمان عاراپ دیلی بیلن ؛ عمو؛ و ؛ خاله؛ دیرلر. شونونگ یالی- دا ؛ اته
که؛(سویتدش دوغان)، ؛ ینگه؛ (دایزانی آیتماندیر).

د- تورکلر ؛ آق او؛ دیرلر، پارسلار ؛ خرگاه؛ اما اویینگ بولکلرینینگ کؤپوسینی تورکچه آیدارلار: تونگیلک،
اوزوک، دورلیق، باسروق، چیقغانات، گوزه نک، اوق، باغیش، بوساغا، ارکنه و.ش.م.

ذ- حیوانلاردا و اونونگ گؤوره عضولاری:

ر- گیمیلر

ز- ایمک- ایچمکلر

ژ- ؛ سه س؛ مسئله سی؛ ؛ و؛ هم ؛ ی؛ سسلری پارسلاردا ایکی حرکتدن آرتیق بولماز، ؛ خود؛ و ؛ دود؛ بولسا ؛ پیر؛ و
؛ شیر؛ اما تورکیده اولارینگ دؤرت گورنوشی بتر: **tiz, giz, ter we ot, öt, üt, ut**

*س- و اما اساسی مسله له گرامر: عاراب دیلینده ؛ مفاعله؛ آدلی باب باردنر، اوندای بیر سوز ایکی ایشلیگه دگیشلیدیر
و اولی اهمیتی باردیر. پارس دیلینده گورلشیانلر موندان ماحرومدنرلار اما تورکلر مصدره بیر ؛ ش؛ قوشماق بیلن بو
ماقصادا ییتیدیرلر؛ چاپیشماق، تاپیشماق، غوچوشماق، اوپوشمک... مونی تاپان عزیزلره باش اگمیدیر. اولار بو ایش
بیلن پاریلاردان دولی صوراتدا اونگه گچیدیرلر.

- ینه عاربا ایکی هیللی اشلیک باردیر تورکلر مونی هم اونگات صوراتدا بجریدیرلر.بو ترکیده اوچ سوز بیان بولار.
اولارغا بیر ؛ سس؛ آرتدیریب ینه ده شونونپ یالی بیر ضمیر آرتدیریبدیرلار، بودا اوزان پیدالی بولویدیر: یوغورت
(یوغورماقدان)، قنلدریت(قنلماقدان)، یاشیریت(یاشیرماقدان)، چنقاریت(چنقارماقدان).

- تورکلرده کابیر سوزونگ سونگون ؛ چی؛ سسی قوشماق بیلن؛ لاقامی، هونار یا ایش ایه سینی گورکزیارلر، پارسدا
یوقدور، اولاری تورکچه آیدارلار.

هونار و ایش ایه سی: قوشچی، بارسچی، کوروکچی، تامغاچی، گامیچی، حالوچی، جوبیه چی، غازناچی، ...

- ایش لاقامی(فامیل): غورچی، سووچی، یاراغچی، نایزچی، یورتچی...

قوش هونارینده: غازچی، دورناچی، که ییکچی، تاوشانچی... بولار یالی سوز پارسچادا یوقدور. تورکچه آیدارلار.

- ینه ده تورکلرده بییری باشغا بیریندن بیر ایشی گومان اتمک بیلن اول ایشی اول کیشیه باغلاب بولار: بارغودنق،

کلگودیک، بیلگودیک، یارغودیق، آیتغودیق، غایتغودنق، سورغودنق...بو پارسدا یوقدور.

- کأ سوزلرینگ سونگون ؛ چ؛ آرتدیرماق بیلن اول ایشلیگه چالتلیق و اوستونلیک آنگلتماسینی بره رلر: یتگچ،
بارغاچ، ایتگچ، تاپغاچ، یارغاچ، ساتغاچ.

- ؛ ر؛ بیلن زیادلیغی انگلادارلار: بیله گر، قنلاغار، گیده گر...

- رنگ یا- دا صنپاتی زیاد آنگلتماق اوچین ؛ پ؛ یا ؛ م؛ ارتدنرلار: آپ آق، غاپ قارا، غنپ قیزیل، ساپ ساری، یاپ

یاشنل، آپ آچیق، گوم گوک، چوپ چوقور...

- ینه ده کأ بیر سوزلره ؛ واو؛ و ؛ ل؛ سسلرینی آرتدیریپ یوزیته صنپات یاسالیار. بو سوزلر کؤپنچ پادشالارینگ

اوروش یا- دا مجلس اسبابی اوچین قوللانیلیار: قاراوول، یاساوول، بکه وول، چنگده وول، سوزه وول، پسته وول،

شنغاوول، داقاوول...

- ينه ده كآ سۆزلره ؛ ل؛ سسى آرتدنرئپ اول سۆزى بللى بئر صنپاتا دگيشلى قنلارلار: غاهال(غاغال)، ياسال، قبال، تونكال، بوفال، توسكال، سيورغال...

بولار يالى سۆزلر و سۆزلملر كۆپدير اما اولار بو گونه چنلى بيان قنلنمان ياشرين غالييدير. هونارسيز تورك بيگيتلرى انگساتليغينا باقئپ پارس سۆزلر بيلن غوشغى ايتارلار. ايكى دىلى اونگاريلانلار اوز ديللرينده كۆپرآك و باشغا ديلده آزراق غوشغى ايتسالار حاص بولماندا ايكى ديلده ايتسالار قووى بولاردى، بيله زادا يول برمه سه بولاردى اما كآ بئر توركلرينگ يازيجيلارى پارس ديلينده غوشغى ايتيارلار و اصلا تورك ديلينده ايتمايارلار. هم پارس هم تورك ديلينده غوشغى ايتيان آراسا ديللى توركلر قاشيندا هم اوقو آماغايلار، اولارينگ هر سۆزلرينده يوز عاييپ تاپيلغاي.

آنداق مآليم بولار تورك ديلينده عاجاييب سۆزلر كۆپدير، مونى امايلىق بيلن دوزمه گينگ قينچيليقلارى بار. كآ بئر اورنجه لر تورك ديلده غوشغى قوشماغى قين كۆرؤپ بو ديلدن بيزارلاپ انگسادينا باقيارلار، شيدىپ هم شول طاراپا ميلله نيپ عادات اديپ باشلايارلار، عادات دن قنلنغى هم اوركلمك قين بولار....

شول سبآپلره كؤآ تورك ديلينينگ واصيى حاقيندا و تورك هم پارس ديللرينينگ دنغه شديرمه سى اساسيندا بو كتآپچانى جمع قنلنپ بيتديم و اونگا ؛ محاكمةاللغئين؛ آد قويدوم، تا تورك ايلى، تورك ديلينينگ سويجى هم بايلغيغا قايتادان كؤز آيلاسين.

خيالما كؤزآ، تورك اولوسى اوز ديلينينگ آراساليغينا كؤز يتيريپ، اوز ديلينينگ بايلغيغا انانسين و پارسلارينگ اولارا اديان توقونچلاريندان قوتولسونلار.

حايير- دوغادا بو فقيرنى ياد قيليب روحومنى شاد قنلغايلار دييب اوميديم بار.

بو نامه كه يازدى قلاميم تارتيب ديل،
تاريخ نى اونونگ جمادى الاول بيل،
گون نينگ راقامنى چارشنبه قنلغاي،
دوقوز يوز يئلدان اوتوپ ايردى باش يئل.

ب. گرى 1999 برلين

چشمه لر:

1 - توركمن سوت انسيكلوپديسى، بيرينجى جلد، آشقاباد- 1974

2 - احمد جعفر اوغلو، تورك دىلى تاريخى، استانبول- 1984